

*Яценко А. М.,**кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри кримінально-правових дисциплін факультету права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. На підставі аналізу Закону України від 23.05.2013 р. № 314-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» виявляються окремі недоліки законодавчої регламентації норм, які сприяють дотриманню вимог індивідуалізації заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб у процесі їх застосування, і формулюються пропозиції щодо їх усунення.

Ключові слова: застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, індивідуалізація заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

Постановка проблеми. Завдання КК України, що сформульовані у ч. 1 ст. 1, можуть бути досягненні не лише шляхом застосування покарання до осіб, які порушили кримінально-правові заборони, а й завдяки практиці застосування інших заходів кримінально-правового характеру. Окреме місце у цій практиці незабаром займуть і заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб. Як відомо, з метою взятих Україною зобов'язань щодо приведення положень вітчизняного законодавства у відповідність з міжнародними стандартами, 23.05.2013 р. Верховною Радою України прийнято закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб», який набере чинності з 1 вересня 2014 р. [9]. У зв'язку з цим у системі Загальної частини КК України з'явиться новий розділ XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб».

Застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб можна визначити як діяльність суду щодо прийняття та закріплення у відповідному процесуальному документі остаточного рішення про призначення юридичній особі кримінально-правового заходу у вигляді конкретного розміру штрафу, конфіскації майна або ліквідації. Під час такої діяльності суд змушений буде вирішувати низку питань кримінально-правового змісту. До їх числа відноситься і питання, пов'язане з реалізацією принципу індивідуалізації цих засобів кримінально-правового впливу. У зв'язку з цим аналіз положень закону України № 314-VII, які сприяють дотриманню вимог індивідуалізації заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб у процесі

їх застосування, є вельми актуальним і корисним з практичної точки зору.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Значимо, що існуючі дослідження кримінальної відповідальності юридичних осіб, як правило, не зачіпають проблемних аспектів індивідуалізації заходів кримінально-правового характеру, що можуть бути до цих осіб застосовані. Вже відомі наукові розробки В.К. Грищука, О.О. Михайлова, О.Ф. Пасеки, В.С. Сотниченка тощо, присвячені, передусім, історико-правовому та порівняльному-правовому аналізу відповідальності юридичних осіб, соціальній зумовленості визнання їх суб'єктами кримінальної відповідальності, підставам та формам відповідальності юридичних осіб і т. ін. Отже, стан наукових розробок з обраної проблематики не можна визнати задовільним. Більш того, ми схильні вважати, що питання, пов'язані із реалізацією принципу індивідуалізації цих засобів впливу, у сучасній українській кримінально-правовій літературі взагалі не досліджувалися.

Формулювання цілей. Мета цієї статті полягає в аналізі положень Закону України № 314-VII, приписи якого сприяють дотриманню вимог індивідуалізації заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб у процесі їх застосування, виявленні окремих недоліків законодавчої регламентації цих засобів впливу і формулюванні на цій основі пропозицій щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Принцип індивідуалізації заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб знаходить свій вияв у ст. 96-10 Закону України № 314-VII. Згідно з приписами цієї статті при застосуванні до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру судом враховуються: а) ступінь тяжкості вчиненого її уповноваженою особою злочину; б) ступінь здійснення злочинного наміру; в) розмір завданої шкоди, характер та розмір неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою; г) вжиті юридичною особою заходи для запобігання злочину [9]. Отже, ця норма є втіленням так званих загальних засад призначення юридичним особам цих засобів впливу. Спираючись на визначення загальних засад призначення покарання, запропоноване В.М. Куцом, загальні засади застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру можна охарактеризувати як систему встановлених законом і обов'язкових для суду вихідних вимог (відправних правил), які має врахувати суд при визначенні порядку та меж застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, і якими він повинен керуватися, обираючи розмір та вид цих

заходів у кожному окремому кримінальному провадженні [5, с. 181-182].

Зі змісту ст. 96-10 Закону України № 314-VII випливає, що при застосуванні заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб першою вимогою закону є врахування судом ступеня тяжкості вчиненого їй уповноваженою особою злочину. У даному випадку, як і при тлумаченні подібної вимоги закону щодо засад призначення покарання, це не може не означати, що судом, насамперед, має бути з'ясовано питання про те, до злочинів якої категорії тяжкості, згідно зі ст. 12 КК України, належить вчинене їй уповноваженою особою діяння, що входить до переліку злочинів, передбачених ст. 96-3 Закону України № 314-VII (статті 209 та 306, частини 1 і 2 ст. 368-3, частини 1 і 2 ст. 368-4, статті 369, 369-2, 258-258-5 КК України) [5, с. 252-253]. Крім того, визначаючи безпосередньо ступінь тяжкості злочину в контексті ст. 96-10 Закону України № 314-VII, як на наш погляд, слід також виходити ще й з таких особливостей конкретного злочину та обставин його вчинення уповноваженою особою, як розмір завданої шкоди, характер та розмір неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою. Вказані особливості конкретного злочину, зауважимо, перераховані у статті ст. 96-10 Закону України № 314-VII як самостійні обставини, які зобов'язаний врахувати суд разом зі ступенем тяжкості вчиненого злочину. Однак ці обставини є тими, які безпосередньо і визначають ступінь тяжкості вчиненого уповноваженою особою злочину. Інакше кажучи, вони є змістовними характеристиками цієї вимоги закону.

Розкриваючи відзначені змістовні характеристики ступеня тяжкості вчиненого злочину, зазначимо наступне. Розмір завданої шкоди свідчить, що, зокрема, за легалізацію (відмивання) від імені або в інтересах юридичної особи доходів, одержаних злочинним шляхом в особливо великому розмірі (ч. 3 ст. 209 КК України), юридичній особі слід призначати більш суворий захід кримінально-правового характеру, ніж за легалізацію від її імені або в її інтересах доходів, одержаних злочинним шляхом у розмірі, що не дорівнює та не перевищує шість тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч. 1 ст. 209 КК України).

Поняття неправомірної вигоди на законодавчому рівні наводиться у примітці до ст. 364-1 КК України, а також у Законі України «Про засади запобігання корупції» від 7 квітня 2001 року № 3206-VI. Згідно з положеннями цих законодавчих актів під нею слід розуміти грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, що їх без законних на те підстав обіцяють, пропонують, надають або одержують безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову [12].

У юридичній літературі зазначається, що зміст поняття «неправомірна вигода» визначають три обов'язкові ознаки, відповідно до яких неправомірною вигодою: 1) можуть бути лише такі предмети, як грошові кошти, інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи; 2) ці предмети обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав; 3) перелічені предмети обіцяють, пропонують, надають або одержують безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову [7, с. 1056-1058]. Отже, характер неправомірної вигоди визначаєть-

ся першою ознакою змістовного поняття «неправомірної вигоди», тобто такими предметами, як грошові кошти, інше майно, переваги, пільги; послуги, нематеріальні активи тощо. Що стосується розміру неправомірної вигоди, то очевидно, що вчинення уповноваженою особою юридичної особи від її імені та в її інтересах злочину, передбаченого ч. 1 ст. 368-4 КК України, спрямованого на отримання такою юридичною особою неправомірної вигоди у розмірі 550 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, може стати наслідком призначення юридичній особі більш суворого заходу кримінально-правового характеру (розміру штрафу), ніж вчинення цього ж злочину уповноваженою особою юридичної особи від її імені та в її інтересах, але спрямованого на отримання юридичною особою неправомірної вигоди у розмірі 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Окрім ступеня тяжкості вчиненого злочину уповноваженою особою юридичної особи, суд при призначенні заходів кримінально-правового характеру юридичній особі має врахувати й обставини, що безпосередньо характеризують юридичну особу як соціальну особистість та суб'єкта кримінально-правових відносин [8, с. 296-315], зокрема, мова йде про заходи, що вживалися юридичною особою для запобігання злочину. Аналіз положень ст. 16 Закону України «Про засади запобігання корупції» від 7 квітня 2001 року № 3206-VI, статей 3 і 22 Закону України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року № 2939-VI, ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» від 28.11.2002 р. № 249-IV дає підстави для висунення гіпотези, згідно з якою під вживанням юридичною особою заходів для запобігання злочину слід розуміти дії уповноваженої особи юридичної особи до вчинення одного зі злочинів, передбачених ст. 96-3 Закону України № 314-VII, пов'язані: 1) або із наданням фізичним чи юридичним особам на їх запит інформації, яка передбачена законом; 2) або зі своєчасним наданням достовірної і в повному обсязі інформації, яка підлягає наданню відповідно до закону [12; 10; 11]. Наявність або відсутність вказаних дій має впливати на обрання виду і розміру штрафу як заходу кримінально-правового характеру, що застосовується до юридичних осіб.

Значимо також, що у змісті ст. 96-10 Закону України № 314-VII, на наш погляд, не передбачено одне важливе правило, суть якого зводиться до того, що суд зобов'язаний застосовувати заходи кримінально-правового характеру у відповідних межах. Це, зокрема, стосується правил призначення штрафу і впливає зі змісту іншого законодавчого припису, а саме з ч. 2 ст. 96-7 Закону України № 314-VII. Так, залежно від ступеня тяжкості злочину, вчиненого уповноваженою особою юридичної особи, суд застосовує штраф у таких розмірах: 1) за злочин невеликої тяжкості – від п'яти тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; 2) за злочин середньої тяжкості – від десяти тисяч до двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; 3) за тяжкий злочин – від двадцяти тисяч до п'ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; 4) за особливо тяжкий злочин – від п'ятдесяти тисяч до сімдесяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Зі змісту цього законодавчого припису бачимо, що законодавець певним чином формалізував правила призначення такого кримінально-правового заходу, як штраф, адже межі його призначення, у першу чергу, залежать від належності вчиненого злочину до певної категорії тяжкості згідно зі ст. 12 КК України. Вважаємо, що такий підхід виправданий з точки зору так званого суддівського розсуду. Крім того, залежно від ступеня тяжкості злочину, вчиненого уповноваженою особою юридичної особи, суд застосовує штраф в межах «від» і «до». Це означає, що законом встановлені мінімальна та максимальні межі можливого розміру штрафу, виходити за які суд ні в якому разі не може, оцінюючи разом із категорією тяжкості злочинів, згідно зі ст. 12 КК ще й розмір завданої шкоди, характер та розмір неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою. Тут варто звернути увагу на такий момент. О.Ю. Антонова відзначає, що найчастіше, як показує дослідження, максимальні межі штрафу досить низькі порівняно з незаконно отриманим прибутком корпорації. Корпорації набагато вигідніше сплатити штраф (наприклад, при випуску недоброякісного продукту), чим перебудувати виробництво, що вимагає значних фінансових витрат. Тому грошові штрафи, на думку дослідниці, мають бути засновані на оцінці судом грошового еквівалента доходів, отриманих підприємством в результаті вчинення злочину. Адже мета застосування кримінально-правових санкцій до юридичних осіб полягає в тому, щоб зробити економічно не вигідним заняття протизаконною діяльністю [1, с. 100]. Максимальний розмір штрафу, що встановлюється для організацій, підкреслює Р.В. Мінін, повинен в декілька разів перевищувати розмір штрафу, що застосовується до фізичних осіб [6, с. 166]. Ми схильні підтримати подібні думки, враховуючи, що у вітчизняному кримінальному законодавстві схожі ситуації вже врегульовані законодавцем щодо фізичних осіб. І хоча регламентація ч. 2 ст. 53 КК України не позбавлена певних недоліків, у цілому вона може стати орієнтиром для встановлення на законодавчому рівні подібного спеціального правила щодо застосування кримінально-правового заходу у вигляді штрафу у відношенні юридичної особи за межами максимального можливого його розміру, передбаченого ч. 2 ст. 96-7 Закону України № 314-VII. У зв'язку з цим відповідна кримінально-правова норма могла б закріплювала наступне положення: «Стаття ... Застосування до юридичних осіб штрафу за межами максимально можливого розміру, встановленого законом».

1. У разі вчинення особливо тяжкого злочину розмір штрафу, що застосовується судом до юридичної особи, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої злочинцем, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого ст. 96-7 цього Кодексу».

Отже, вважаємо, що загальні засади застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру полягають в обов'язку суду призначати їх у межах, установлених у ч. 2 ст. 96-7 Закону України № 314-VII, враховуючи розмір завданої шкоди, характер та розмір неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою, та інші обставини, що характеризують ступінь тяжкості вчиненого її уповноваженою

особою злочину, а також заходи, вжиті юридичною особою для запобігання злочину. Як варіант, відтак, ст. 96-10 Закону України № 314-VII могла б мати таку редакцію: «Стаття 96-10. Загальні правила застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру».

1. Суд застосовує до юридичної особи заходи кримінально-правового характеру в межах, установлених у ч. 2 ст. 96-7 цього Кодексу, враховуючи розмір завданої шкоди, характер і розмір неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою, та інші обставини, що характеризують ступінь тяжкості вчиненого її уповноваженою особою злочину, а також заходи, вжиті юридичною особою для запобігання злочину».

Відзначимо також, що, окрім наведених вище обставин, згідно з редакцією ст. 96-10 Закону України № 314-VII, суд при застосуванні заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб має враховувати ступінь здійснення злочинного наміру. На нашу думку, оскільки ця вимога закону характеризує вчинений злочин з позиції попередньої злочинної діяльності, її слід відносити не до загальних, а до спеціальних правил застосування заходів кримінально-правового характеру у відношенні юридичних осіб. Спираючись на визначення цієї вимоги закону при коментуванні науковцями правил призначення покарання за незакінчений злочин (ст. 68 КК України), зазначимо, що ступінь здійснення злочинного наміру визначається стадією вчинення злочину, на якій його було припинено. За готування до злочину юридичній особі має бути призначений більш м'який захід кримінально-правового характеру, ніж за замах. Якщо йдеться про замах, слід враховувати, був він закінченим чи незакінченим [3, с. 328; 2, с. 402-405]. Отже, вважаємо, що обставина, яку розглядаємо, має знайти своє закріплення в окремій нормі закону на кшталт ст. 68 КК України. Як варіант можна запропонувати таку її редакцію: «Стаття ... Застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру за незакінченим її уповноваженою особою злочин».

1. При застосуванні до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру суд, керуючись положеннями ст. 96-10 цього Кодексу, враховує ступінь здійснення злочинного наміру її уповноваженою особою».

Рішення про застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб може бути прийнято судом при постановленні обвинувального вироку. Крім того, у разі закриття провадження щодо юридичної особи прокурор зобов'язаний прийняти постанову, а суд зазначити про це у виправдувальному вирокі або постановити ухвалу [9]. Ці рішення суду, таким чином, є актами застосування заходів кримінально-правового характеру у відношенні юридичних осіб.

Вищевикладене дозволяє зробити такі **висновки**:

1) під застосуванням заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб слід розуміти діяльність суду щодо прийняття та закріплення у відповідному процесуальному документі остаточного рішення про призначення юридичній особі кримінально-правового заходу у вигляді конкретного розміру штрафу, конфіскації майна або ліквідації;

2) загальні правила застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру – це система встановлених законом і обов'язкових для суду вихідних

вимог, які має врахувати суд при визначенні порядку та меж застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, і якими він повинен керуватися, обираючи розмір та вид цих заходів у кожному окремому кримінальному провадженні;

3) положення Закону України № 314-VII, які сприяють дотриманню вимог індивідуалізації заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб у процесі їх застосування (ст. 96-10), можна оцінити позитивно вже за фактом їх існування. У той самий час вони не позбавлені недоліків та потребують коректування. Як варіант подібні коректування можуть бути здійсненні у запропоновані у цій статті способи.

Література:

1. Антонова Е.Ю. Юридическое лицо как субъект преступления: опыт зарубежных стран и перспективы применения в России : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Антонова Елена Юрьевна. – Владивосток, 1998. – 153 с.
2. Благов Е.В. Применение уголовного права (теория и практика) : монография / Е.В. Благов. – СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 505 с.
3. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / [М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.]; за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ-Харків : «Юрінком Інтер-Право», 2002. – 416 с.
4. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – [5-те вид.]. – Х. : Право, 2013. – Т. 1 : Загальна частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. – 2013. – 376 с.
5. Куц В.М. Проблеми кримінальної відповідальності : навчальний посібник / В.М. Куц. – К. : Національна академія прокуратури України, 2013. – 323 с.
6. Минин Р.В. Институт уголовной ответственности юридических лиц в России: проблемы обусловленности и регламентации : дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Минин Роман Викторович. – Тюмень, 2007. – 193 с.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [9-те вид.]. – К. : Юридична думка, 2012. – 1316 с.
8. Пимонов В.А. Теоретические и прикладные проблемы борьбы с общественно опасными посягательствами средствами уголовного права : монография / В.А. Пимонов. – М. : Издательство «Юрлитинформ», 2007. – 336 с.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб : закон України від 23.05.2013 р. № 314-VII [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/314-18>. – Заголовок з екрану.
10. Про доступ до публічної інформації : закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-17/conv>. – Заголовок з екрану.
11. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму : закон України від 28.11.2002 р. № 249-IV [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/249-15/page>. – Заголовок з екрану.
12. Про засади запобігання корупції : закон України від 07.04.2011 р. № 3206-VI [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3206-17/conv/page>. – Заголовок з екрану.

Яценко А. Н. Применение мер уголовно-правового характера в отношении юридических лиц: теоретический аспект

Аннотация. На основании анализа Закона Украины от 23.05.2013 г. № 314-VII «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины относительно исполнения Плана действий относительно либерализации Европейским Союзом визового режима для Украины в отношении ответственности юридических лиц» выявляются отдельные недостатки законодательной регламентации норм, которые содействуют соблюдению требований индивидуализации мер уголовно-правового характера в отношении юридических лиц в процессе их применения, и формулируются предложения относительно их устранения.

Ключевые слова: применение мер уголовно-правового характера в отношении юридических лиц, индивидуализация мер уголовно-правового характера в отношении юридических лиц.

Yashchenko A. Application of measures under criminal law for legal persons: theoretical aspects

Summary. Based on the analysis of the Law of Ukraine on 23.05.2013, № 314-VII «On Amendments to some Legislative Acts of Ukraine on the implementation of the Action Plan for the liberalization of EU visa regime for Ukraine on the liability of legal persons» some drawbacks of legislative regulation of norms that promote observance of the requirements of individualization measures under criminal law for legal persons in their application are revealed and suggestions to address them are formed.

Key words: application of measures under criminal law for legal persons, individualization of application of measures under criminal law for legal persons.